

УДК: 321.304

З. О. Осіпова

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ

У статті розглядаються можливості емпіричних досліджень політичної культури. На підставі соціетального підходу та даних соціологічних досліджень з 1991 по 2022 рік здійснюється спостереження якісних трансформацій політичної культури українців. Проводиться діахронний порівняльний аналіз складових політичної культури: політичної поінформованості та компетентності громадян; рівня задоволеності й ступеня політичної довіри; політичної активності та залученості; політичної ефективності та готовності до соціального протесту; політичної самоідентифікації та ідентичності. Окремо розглядається період після початку повномасштабного вторгнення, що дає можливість виокремити трансформаційні зміни в політичній культурі, пов'язані з консолідацією суспільства та зміною ставлення до росії.

Ключові слова: політична культура, політична активність, ідентичність, національна самоідентифікація.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-15-39-120-132

Концепт політичної культури залишається одним з невизначених та дискутованих у політологічному дискурсі. Дослідники зазначають, що існує понад тридцять визначень політичної культури. Хоча ще Платон, Арістотель, Фома Аквінський, а пізніше Маккіавеллі, Спіноза, Гоббс, Монтеск'є, Руссо робили спроби зрозуміти, чому групи людей та цілі народи, діючи в рамках ідентичних політичних систем, але виховані на різних цінностях, різному історичному досвіді, по-різному поведуться в різних політичних ситуаціях.

Визначення поняття «політична культура» залежить від теоретико-методологічних позицій, обраних науковцем, залежно від «акцентів» в тлумаченні концепту. Серед цього різноманіття трактувань та підходів до дослідження О. Рудакевич виділяє два головних напрями (Рудакевич, 2010). Перший напрям використовує концептуальні погляди Г.Алмонда та його послідовників, які розглядають політичну культуру як сукупність політичних орієнтацій громадян держави. Другий напрям розглядає політичну культуру в контексті соціетальних проявів: національних політичних традицій, символів, стереотипів мислення і поведінки, міфів, національної ідеї, впливу ментальності та національного характеру. Термін «соціетальна культура» вперше вводить у своїх етнополітичних дослідженнях канадський науковець В. Кимлічка. Він вважає, що формування націй в умовах поліетнічного суспільства має відбуватися на основі формування так званої «соціетальної культури», основними компонентами якої є державна мова, чи неофіційна мова міжетнічного спілкування, та спільні для усіх громадян інститути, які забезпечують їх життєві інтереси (Кимлічка, 2001).

Дослідження політичної культури в контексті соціетальних проявів дозволяє прослідкувати зміни в політичній культурі, оскільки враховує глибинні причини певних політичних феноменів та процесів, вплив етнокультурних чинників, цінностей та переконань, що склалися історично, але здатні трансформуватися під впливом соціально-економічної та політичної ситуації.

Метою нашої статті є визначення змін у політичній культурі українців внаслідок агресії росії.

Теоретико-методологічну базу нашої статті складають роботи українських вчених, які досліджували політичну культуру через соціологічний аналіз (Є. Головаха, В. Андрущенко, І. Буров, Т. Панченко, Н. Паніна, Ю. Пахомов, М. Чурілов), аналізували політичну культуру через взаємодію політики, моралі, етики і культури (Г. Колодка, М. Степико, В. Бех, К. Ващенко, О. Корнієвський, В. Кремень, Є. Комарова, Ф. Рудич) та досліджували політичну культуру крізь призму української ментальності та національних рис (О. Рудакевич, В. Лісовий, В. Бебик, М. Головатий, В. Ребкало).

Аналіз здійснюється на підставі соціетального підходу, який дає можливість зрозуміти, як соціальні чинники – у нашому випадку ідеологічні та ціннісні (ідеологічні та культурні норми, поширені у суспільстві) – формують політичний ландшафт, враховуючи складні взаємозв'язки між суспільством і державою. Саме за допомогою соціетального підходу можливо простежити найсуттєвіші якісні трансформації, пов'язані з «деокупацією» української культури та національної ідеї від російського впливу.

У нашому дослідженні за допомогою методу екстраполяції ми використали аналітичну схему, запропоновану колективом Інституту соціології у 1991 році, щоб простежити та проаналізувати зміни в політичній культурі України з 1991 по 2022 рік, а також окремо проаналізуємо показники, що стосуються періоду після початку повномасштабного вторгнення. Аналіз здійснювався шляхом діахронного співставлення таких складових політичної культури: політичної поінформованості та компетентності громадян; рівня задоволеності й ступеня політичної довіри; політичної активності та залученості; ідентичності та національної самоідентифікації.

Соціетальний підхід дає нам підстави вивчати зазначені складові політичної культури, оскільки вони є невід'ємною частиною більш широкого соціокультурного контексту і значною мірою детермінуються ним. Крім того, соціетальний підхід допомагає побачити зв'язок між політичною культурою і процесами націєтворення та формування національної ідентичності. Адже спільні міфи, символи і традиції є основою консолідації нації, що яскраво проявляється в період соціокультурних травм, прикладом яких є війна.

Політична поінформованість і компетентність. Оцінюючи розвиток громадянських якостей українського суспільства з періоду незалежності до 2006 року, М. Хилько (Хилько, 2007) зазначає, що у 1991 році, коли вирішувалося питання незалежності України, значну увагу політиці приділяли лише 31 – 32% опитаних, 58 – 59% заявили, що поки в країні все добре, їх не цікавить, в чиїх руках влада.

Протягом наступних років кількість громадян, що цікавляться політикою почала зростати: у 1994 році політикою цікавилися 72,3 % опитаних, у 2004 році політикою цікавилися вже 79,0 %. Також зростала кількість громадян, що вважали себе достатньо компетентними, щоб визначитися з найбільш близькою для них політичною течією: з 42,5 % у 1994 році їх кількість зросла до 53,9 % у 2004 році (Паніна, 2004).

Проте зберіглася тенденція, помічена на початку незалежності країни, у 2006 році, вперше обираючи народних депутатів України за пропорційною системою, лише 17,7% опитаних ознайомилися з програмними матеріалами і листівками політичних сил, 2,8 % ходили на зустрічі з лідерами партій і блоків. 57,7 % опитаних заявили, що знали, за кого голосувати ще до початку виборчої кампанії, при цьому лише від 28 % до 42,5% вказали, що знають, як та чи інша політична сила планує вирішувати актуальні соціальні проблеми.

Після «Помаранчевої революції» рівень політичної компетентності населення істотно не змінився: з 42,5% у 1994 році до 53,9% у 2004 році. Навпаки респонденти фіксували зниження суб'єктивного відчуття політичної компетентності, що можна пояснити розчаруванням громадян у політиці Віктора Ющенка і поверненням до влади Віктора Януковича. Також почала рости кількість тих, кого не цікавить політика. У 2013 р. падіння інтересу населення до політики стало рекордним від часів проголошення незалежності – 23,6% у 2013 р. порівняно з 11,3% у 2005 р. (Слюсаревський, ред. 2009.)

Ситуація дещо змінилася після подій Євромайдану. Опитування проведене Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» показало, що 70% певною мірою цікавляться політикою. Це може бути пов'язано з політичними потрясіннями, які пережила країна, зміною життя людей, які опинилися на окупованих територіях, економічною кризою та певною політичною направленістю новин в ЗМІ (Dif.org, 2015).

Політична компанія Володимира Зеленського 2019 року, в якій переважали технології політейменту, нестандартні комунікаційні рішення та позиціонування нової несистемної політичної сили, як противаги застарілій бінарній системі, дозволила зберегти рівень зацікавленості політикою серед населення на високому рівні. В опитуванні, проведеному Центром Разумкова у 2019 році, більшість опитаних громадян заявили, що цікавляться політикою (10% – дуже цікавляться, 45% – скоріше цікавляться) (Razumkov.org, 2019).

Аналізуючи рівень інтересу до політики після початку широкомасштабного вторгнення РФ, слід зазначити, що він продовжував залишатися високим. У дослідженні Центру Разумкова, проведеному у жовтні 2022 року, «дуже» або «скоріше» цікавляться політикою більшість (56%) респондентів, не цікавляться — 43% (Razumkov.org, 2022a).

Вищезазначені дані дозволяють назвати рівень суспільного інтересу до політики доволі високим, оскільки за міжнародними критеріями великих соціологічних опитувань, таких як Європейське соціальне дослідження (ESS) та Міжнародний соціальний оглядовий проект (ISSP), показник понад 40-50% респондентів, які висловлюють великий або дуже великий інтерес до політики, вважається високим рівнем. Зокрема, у ESS високим часто вважають ситуацію, коли 40% і більше опитаних обирають найвищі категорії зацікавленості політикою, а у ISSP дуже високим рівнем є понад 50% респондентів з великим/дуже великим інтересом. В Україні ж 56% громадян висловили значний інтерес до політичного життя, що перевищує ці порогові значення і відповідає або навіть є вищим за показники розвинених європейських країн у попередніх хвилях досліджень (ESS, 2022).

Рівень задоволеності й ступінь політичної довіри. З рівнем інтересу до політики і компетентності у цій сфері тісно пов'язаний рівень довіри населення до політичних інститутів – органів влади, політичних партій, лідерів.

Соціологічні опитування, проведені на початку незалежності України показали вкрай низький рівень довіри до влади: уряду довіряли 20% опитаних, парламенту – 19%. Про рівень довіри до політиків свідчить і те, що 70 % опитаних висловили думку, що «політикам ніколи не можна повністю довіряти» (Головаха, Костенко та Макеев, 2014).

Такий низький рівень політичної довіри можна було б пояснити станом переходу до нової форми політичного правління, проте проведення низки правових реформ в наступні роки не покращило ситуацію. У 1994 році Президентів довіряли 16,1% опитаних громадян, уряду – 11,4%, парламенту – 9,7%. У 1995 році партіям

повністю і значною мірою довіряли лише 2,8% опитаних, зовсім і значною мірою не довіряли 67,1% (Паніна Н., 2004).

Як зазначає М. Хилько (Хилько, 2007) сплеск рівня довіри громадян до політичних інститутів стався після президентських виборів і «Помаранчевої революції» 2004 року. Соцопитування, проведене у березні 2005 року показало рекордний на той час рівень довіри: Президентові повністю і скоріше довіряли 60,4% опитаних, уряду довіряли 52,2%, парламенту довіряли 40,2 %, політичним партіям довіряли 19,0%.

Вперше в історії незалежної України кількість громадян, які довіряли органам влади, перевищила кількість тих, хто їм не довіряв.

Щоправда, вже у вересні 2005 року, кількість громадян які не довіряють владі знову переважала. Рівень довіри до Президента знизився до 33,4 %, уряду довіряли 26,6 %, місцевим радам і держадміністраціям довіряли по 25,4 % і 24,9% (Ворона та Шульга, 2013).

У наступні роки недовіра громадян до основних державних інститутів змінювалася хвилеподібно. Революція гідності істотно не вплинула на ці показники, позитивний баланс довіри-недовіри мали лише двоє політиків Андрій Садовий (+17%) та Петро Порошенко (+7%). Проте стикнувшись зі збройною агресією росії, вперше з часів незалежності, виріс рівень довіри до Збройних сил України: баланс довіри/недовіри сягнув +25%, порівняно з -1.5% у 2013 році (Dontsov, 2016).

Наступним сплеском політичної довіри можна вважати 2019 рік, коли президентські і парламентські вибори завершилися радикальною зміною політичної еліти. 53% опитаних зазначили, що серед існуючих на теперішній час в Україні політичних партій і рухів є такі, яким можна довірити владу. Але аналогічне дослідження, проведене у 2021 році, знову продемонструвало негативний баланс довіри/недовіри. Різниця між часткою тих, хто довіряє, і тих, хто не довіряє Президенту склала -21,4%, Верховній Раді - 56,4%, Уряду України - 50,5% (Razumkov.org, 2021).

Рівень задоволеності громадян життям і рівень довіри в суспільстві є взаємопов'язаними. Даючи загальну оцінку політичній ситуації в Україні критично низький відсоток респондентів оцінює її як благополучну – від 0,9% у 1998 р. до максимального 4,2% у 2005 р. і знов до 0,9% у 2013 р. Рівень задоволеності життям громадян України зростав з 2011р. по 2020 р., однак у 2022 р. зафіксоване зниження, порівняно з 2020 р. (до рівня, який був у 2017р.), що можна вважати наслідком війни (Razumkov.org, 2022a).

Наслідком війни, а також особистісними якостями, які продемонстрував Президент України В. Зеленський у перші тижні повномасштабного вторгнення, можна вважати і рекордний рівень політичної довіри громадян до державних інститутів після початку повномасштабного вторгнення. Серед державних інституцій, лідером є Збройні Сили України, їм довіряє 93% опитаних, Президенту довіряє 83% громадян. Водночас зберігається недовіра до державного апарату: Верховній Раді України не довіряє 51% громадян, політичним партіям 63%.

Також після лютого 2022 року значно зросла частка тих, хто вважає, що події розвиваються у правильному напрямі. За даними опитування, що проводилося Центром Разумкова у вересні-жовтні 2022 р., 51% респондентів вважали, що події в Україні розвиваються у правильному напрямі, і лише 28% — що в неправильному. В березні 2023 вже 61% респондентів зазначили, що події в Україні розвиваються у правильному напрямі. У 2021 році цей оптимізм розділяли не більше 20% громадян (Razumkov.org, 2022a). Такий рівень оптимізму, вірогідно, можна пояснити не оцінкою нинішньої ситуації, а оцінкою перспектив і напрямків розвитку країни.

Як ми бачимо з наведених даних, багато в чому довіра до державних інституцій залежить від соціально-економічної та політичної ситуації в країні. Під час війни стан соціального колапсу підштовхує суспільство шукати захисту від держави. Зовнішня загроза, як правило, об'єднує людей перед спільним ворогом і спонукає до підтримки центральної влади та її інституцій, які відповідають за оборону та безпеку країни.

Політична ефективності та готовність до соціального протесту. Ще один фактор, який характеризує політичну культуру суспільства – це впевненість населення у своїй можливості впливати на політичні процеси. Оскільки інтерес до політики і знання про неї можливо перевести в активну дію тільки у випадку, якщо людина впевнена, що її участь у політичних процесах матиме ефект.

Століття панування спочатку імперського, потім радянського засилля призвели до зневіри населення у ефективності будь-якої політичної активності. Під час опитування 1991 року, 74% респондентів висловили впевненість у відстороненості простих людей від реальної влади, при цьому 7% опитаних висловили думку, що вони могли би вжити якихось заходів у випадку, якби уряд ухвалив рішення не в інтересах народу. Серед різних форм соціального протесту найбільшу кількість голосів отримали законні форми – збір підписів (86%) та законні демонстрації (82%), піти на страйк був готовий 21% населення. Тобто, не дивлячись на слабку віру в ефективність своїх дій, більшість населення була готова до законних неагресивних акцій протесту (Головаха, Костенко та Макеев, 2014)

Протягом наступних років ці показники майже не змінилися. Опитування 2004 року показало, що тільки 6,2 % опитаних вважають, що вони могли б щось вдіяти проти рішення уряду, це майже стільки ж, скільки було у 1991 році (7%) (Паніна, 2004.).

Навіть опитування 2005 року, після «Помаранчевої революції», показало рекордний, проте вкрай низький результат – 9,4% тих, хто вважає, що має вплив на політичний процес (Dif.org, 2019).

Революція гідності та початок збройної агресії Росії, переконали 27% населення у можливості масових виступів протесту в їх місті (селі), проте лише 22% населення були готові взяти в них участь, згідно з дослідженням Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» у 2015 році.

Повномасштабне вторгнення не змінило ситуацію докорінним чином. Якщо у 2020 році частка тих, хто вважає, що політична система дозволяє таким людям як вони впливати на дії уряду «безумовно» або «достатньою мірою» становила 17%, то у 2022 вона зросла лише до 19% (Dif.org, 2022).

Стосовно засобів обстоювання прав, у яких громадяни готові брати участь для захисту своїх інтересів, то у 1994 – 2022 рр. традиційно більшість або не могла визначитися або вважала, що жоден із запропонованих заходів не здається ефективним. Серед основних допустимих заходів й надалі переважали законні неагресивні дії – збирання підписів, законні мітинги і демонстрації та участь у передвиборчих кампаніях.

Що ж стосується періоду військового стану, то протестний потенціал українців не досліджувався, або через об'єктивні безпекові причини цих даних немає у відкритому доступі.

Політична активність і залученість. Політичну культуру будь-якого суспільства яскраво характеризує рівень участі громадян в політичному житті. Бо маючи компетентність у цій сфері, політичні знання та віру в ефективність своїх дій, людина може залишатися стороннім спостерігачем. Або навпаки, громадянин може не цікавитися політикою, але вважати своїм обов'язком брати участь у виборах, що часто

приводить до влади політичні сили, які б не змогли отримати перемогу за умов збереження високого рівня інших складових політичної культури суспільства.

Під час опитування 1991 року 70% респондентів відповіли, що не є членами громадських та політичних організацій. Лише 5% населення були членами громадсько-політичних рухів, 3% брали участь у мітингах, 2% відвідували партійні збори. (Хилько, 2007).

Впродовж наступних років рівень залученості населення до громадського життя ще зменшився, і 2004 року членами політичних партій і суспільно-політичних рухів були лише 2,5 % опитаних. У 2012 р. 3,4% українських громадян були членами політичних партій, в 2019 цей показник сягнув 3,9% (Головаха та Паніна, 2008).

Однак протягом останнього десятиліття зростала участь громадян у релігійних, гуманітарних, добродійних та волонтерських організаціях. В організаціях, що допомагають українській армії станом на 2022 рік бере участь 11% громадян (Razumkov.org, 2022a).

Водночас, громадяни України традиційно активно беруть участь у голосуванні під час виборів. Для прикладу, в парламентських виборах 1998 року взяли участь 70,8 % виборців, у президентських виборах 1999 року – 74,87 %, у парламентських виборах 2002 року – 69,3 %, у президентських виборах 2004 року – 77,3 %, у парламентських виборах 2007 року – 69,8 % виборців (Хилько, 2007), на президентських виборах 2010 та парламентських виборах 2012 явка становила 69,15% і 56,76%, на позачергових парламентських виборах 2014 року явка була 52,4%, а явка на президентські вибори 2019 року сягнула 62,8%, в той час як на парламентських виборах того ж року явка виборців побила антирекорд – 49,8% (Radiosvoboda, 2019).

Таким чином, ми бачимо, що незважаючи на інституційні механізми для участі громадян у формуванні політики, рівень громадянської активності залишається низьким, в той час, як зберігаються високі показники участі у голосуванні під час виборів за низької обізнаності щодо програм політичних партій.

Ідентичність. Соціологічні дослідження ідентичності громадян України почали проводити починаючи з 2000-х років. А у 2005 році, коли вперше в історії України особливості різних суспільних груп створили умови для виникнення масштабного суспільно-політичного конфлікту, відомого як «Помаранчева революція», дослідження ідентичності вийшли на якісно новий рівень.

Центр Разумкова провів низку опитувань в період з 2005 року по 2009 рік, які виявили особливості ідентичності громадян України, головними з яких були: суперечливість процесу формування спільної громадянської ідентичності на загальнонаціональному рівні та невизначеність його перспектив; наявність протилежно спрямованої тенденції – до формування на регіональному рівні субнаціональних ідентичностей, які базувалися на відмінних мовних, культурних, національно-етнічних, конфесійних ідентичностях громадян у різних регіонах (Razumkov.org, 2022a).

Результати досліджень перших років незалежності показали розбіжності між оцінками історичного минулого та вектору розвитку країни у різних регіонах, що зумовлено різним історичним досвідом, мовною самоідентифікацією та конфесійними орієнтаціями громадян України (Ростецька, 2016.).

Як зазначають дослідниці Г. Зеленько та Н. Кононенко (Razumkov.org, 2022b), подіями, що суттєво змінили самоідентифікацію українських громадян стали Майдани 2004 р. та 2013-2014 рр. Перший сплеск загальнонаціонального єднання був зафіксований у період після «Помаранчевої революції» — більшість населення почало пишатися тим, що є громадянами України — істотне зростання показника відбулося у 2005 р. (з 38% у 2004 р. цей показник виріс до 53% у 2005 р.). У 2006 році частка тих,

хто пишається українським громадянством, зросла ще на 12% до 68%. В усіх регіонах, крім Донецького, частки тих, хто пишається своїм громадянством, перевищували частки тих, хто ним не пишаються, на Донеччині – ці частки були практично рівними. Другий сплеск зафіксований після «Революції Гідності» — з 48% у 2013 р. до 61% у 2014 р.

Після анексії Криму і окупації частини Східних областей України, громадянська самоідентифікація населення почала зростати активніше та переважати регіональну. У 2015р. більшість населення в першу чергу вважали себе громадянами України (57,5%), ще для 23% головною була ідентифікація з містом чи селом проживання, а для 6% — з регіоном проживання (Dontsov, 2016.).

Повномасштабне вторгнення РФ підсилило цю тенденцію, у 2022 році 72% опитаних ідентифікували себе як громадяни України, 12% — як жителі села, району чи міста, а 6% — як жителі регіону. Згідно опитування, проведеного КМІС у грудні 2022 році, з українською національністю пов'язували себе 95% опитуваних серед представників різних національних груп і конфесій. Це найвищий показник за всі роки незалежності (Razumkov.org, 2022b).

Українська мова, як елемент самоідентифікації українців, зазнала істотних змін лише з початком збройної агресії Росії. За даними Інституту соціології НАН після повномасштабного російського вторгнення 17% мешканців східних, південних і північних областей перейшли в побуті з російської мови на українську. Це більше, ніж за всі роки незалежності (5.ua, 2022.).

Українську мову своєю рідною у 2006-2007 рр. вважали 52%, у 2008 – 43%, у 2015 – 59,9%, а на початку 2022 таких стало вже 76%. Російська за 10 років впала з 42% до 20%.

Безпрецедентне єднання суспільства на тлі війни різко вплинуло і на ставлення до статусу мови: 83% опитаних виступають за те, щоб українська була єдиною державною мовою в Україні. Така думка домінує в усіх макрорегіонах, вікових та мовних групах. За надання державного статусу російській мові до війни виступали майже чверть, а у 2022 році – лише 7% (5.ua, 2022).

Перехід з російської мови на українську, це важливий індикатор, оскільки мова, як складова національної самоідентифікації, впливає на політичну поведінку, а отже є важливою частиною політичної культури суспільства.

Що стосується зовнішньополітичної самоідентифікації, то починаючи з 1991 р. українські громадяни коливалися щодо бачення майбутнього України. З одного боку, процес розширення НАТО та ЄС на Центрально-Східну Європу в 1990-ті роки стимулював поширення проєвропейських уявлень та поглядів, а з іншого розпад СРСР не означав зникнення тих сил, що тяжіли до проросійської ідеології (Razumkov.org, 2022b).

Протистояння між політичними силами, які уособлювали східний і західний зовнішньополітичні вектори вилилося у події Євромайдану, чим скористалася росія, розпочавши збройну агресію та окупацію українських територій.

Як зазначає М. Золкіна (Zolkina, 2020), до 2014 року, згідно більшості соціологічних опитувань, проєвропейські настрої переважали, але ця тенденція ускладнювалася регіональним розмежуванням. Представники Півдня і Сходу більшою мірою схилилися до Митного Союзу, всього 32% по всій країні. Після початку збройної агресії на Сході, елементи офіційно забороненої проросійської орієнтації продовжували зберігатися, але це не призвело до загальнонаціонального консенсусу з приводу майбутнього України.

Зовнішньополітична консолідація українців відбулася тільки з початком повномасштабного вторгнення. Під час опитування 2022 року, зробленого Центром Разумкова, обираючи між двома моделями суспільного розвитку — європейською та російською, 70% віддали перевагу європейській моделі, лише 0,5% — російській (у 2017 р. ці показники становили відповідно 58% і 4%) (Razumkov.org, 2022b).

Також істотно зросло число респондентів, які підтримують вступ до ЄС — 56% усіх опитаних, однак на Півдні і Сході багато тих, кому не подобається жодна модель (відповідно 33,5% і 34%), а членство в НАТО підтримали 78% опитаних (Razumkov.org, 2022a).

Висновки. Таким чином, російська агресія сприяла консолідації українського суспільства, розвитку відчуття належності до України і української нації. Населення принципово інакше почало оцінювати роль Росії як зовнішньополітичного орієнтира і створило консенсус щодо європейського майбутнього країни. Також біля третини російськомовних українців свідомо перейшли на українську мову, виявляючи таким чином небажання мати щось спільне з Росією. Консолідація суспільства і чітке визначення суспільних цілей сприяло зростанню соціального оптимізму і віри в майбутнє. Так, порівняно з 2021 р., істотно зросла частка респондентів, які вважають, що Україна в майбутньому буде високорозвинутою, демократичною, впливовою європейською країною. Безпрецедентною для історії незалежної України є й довіра до державних органів, серед яких лідирують Збройні Сили України та Президент. Істотно зріс рівень інтересу до політики, зросла частка громадян, які вважають, що політична система в нашій країні дозволяє таким людям як вони впливати на дії уряду, зросло число тих, хто активно бере участь у гуманітарних і волонтерських організаціях. Ми можемо констатувати, що політична культура українського суспільства зазнала значних трансформацій в області ідентичності і суспільно-політичних орієнтацій. Наведені соціологічні дослідження дозволяють нам говорити про становлення політичної (громадянської) нації, подолання кризи ідентичності. Загальнонаціональна ідентичність — відчуття належності до держави та нації — почало переважати регіональну вперше за всі роки існування незалежної України. Ми можемо спостерігати, що політична культура українців перебуває на етапі трансформації від традиціоналістсько-патерналістської моделі до більш модернізованої, громадянської культури з елементами глобалізованої політичної свідомості. І хоча радянські цінності мали комуно-космополітичний, а не національний характер, формування спільної україноцентричної культури, навколо якої гуртуються українці під час війни, свідчить про утвердження загальнонаціональної ідентичності та зміцнення основ громадянської політичної культури в Україні.

Водночас рівень політичної поінформованості та компетентності громадян, а також рівень політичної ефективності не зазнали значних змін. Українське суспільство може вийти з війни більш згуртованим, солідарним, консолідованим навколо спільних суспільних цілей, але така ситуація навряд зможе залишитися стабільною. Неготовність більшості українців до активної участі в житті громади, високий інтерес до політики, не підкріплений реальною компетентністю та обізнаністю, можуть призвести до нових ліній розколу суспільства, пов'язаних з численними людськими втратами, міграцією та погіршенням економічного рівня життя.

Бібліографічний список

Ворона, В. та Шульга, М., 2013. Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. К. : Інститут соціології НАН України, 566 с.

- Головаха, Е., Костенко, Н., Макеєв, С., 2014. Общество без доверия. Киев: Институт социологии НАН Украины, 159 с.
- Головаха, Е. та Паніна, Н., 2008 Українське суспільство 1992–2008: соціологічний моніторинг. Київ, 95 с.
- Городенко, Л. М., 2014. Політична культура: до визначення понять. *Українське журналістикознавство*, 15, с. 19-25.
- Кимлічка, В., 2001. Лібералізм і права меншин. Перекл. англ. мовою Р. Ткачук. Харків : Центр освіт. ініціатив, 176 с.
- Паніна, Н., 2004. Українське суспільство 1994-2004: соціологічний моніторинг. К.: Заповіт, 64 с.
- Ростецька, С., 2016. Поняття та структура регіональної ідентичності в сучасному політичному процесі. *Панорама політологічних студій: Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*, 15, 152 с.
- Рудакевич, О.М., 2010. Концептуальні погляди Г. Алмонда на політичну культуру нації. Нова парадигма. Вип. 96. Київ, с. 116-125.
- Слюсаревський М., ред. 2009. *Україна передвиборна: електоральні наміри, політичні комунікації, громадсько-політична залученість*. Київ, с. 66.
- Точицький, М., 2020. Політична культура суспільства в умовах «гібридного» політичного режиму: структура та функції. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, 29, с. 21-29.
- Хилько, М., 2007. Політична культура населення України: аналіз розвитку громадянських якостей. *Політичний менеджмент*, 1, с. 115-126.
- Dif.org, 2015. 70% українців так чи інакше цікавляться політикою, понад 12% "занурені в неї з головою", і тільки 17% громадян політика зовсім не цікавить. [онлайн] Доступно: <<https://dif.org.ua/article/70-ukraintsiv-tak-chi-inakshe-tsikavlyatsya-politikoju-ponad-12-zanureni-v-nei-z-golovoyu-i-tilki-17-gromadyan-politika-zovsim-ne-tsikavit>> [Дата звернення 16 травня 2024].
- Dif.org, 2019. Громадянське суспільство сьогодні: довіра – висока, активізму – поменшало, але активні стали ще активнішими. [онлайн] Доступно: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-sogodni-dovira-visoka-aktivizmu-pomenshalo_2> [Дата звернення 16 травня 2024].
- Dif.org, 2021. Що пережили Україна та світ у 2020 році й чого нам чекати 2021-го: політичні й економічні прогнози. [онлайн] Доступно: <https://dif.org.ua/article/shcho-perezhibili-ukraina-ta-svit-u-2020-rotsi-y-chogo-nam-chekati-2021-go-politichni-y-ekonomichni-prognozi#_Toc59385790> [Дата звернення 16 травня 2024].
- Dif.org, 2022. Медіаспоживання в Україні: зміна медіапотреб та програш російської пропаганди. [онлайн] Доступно: <<https://dif.org.ua/article/mediaspozhyvannya-v-ukraini-zmina-mediapotreb-ta-progrash-rosiyskoi-propagandi>> [Дата звернення 16 травня 2024].
- Dontsov, 2016. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. [онлайн] Доступно: <<http://dontsov-nic.com.ua/wp-content/uploads/2016/07/Identi-2016.pdf>> [Дата звернення 16 травня 2024].
- ESS, 2022. The measurement of socio-political orientations. [онлайн] Доступно: <https://www.europeansocialsurvey.org/sites/default/files/2023-06/ESS_core_questionnaire_socio_political_ori.pdf> [Дата звернення 16 травня 2024].

- Radiosvoboda, 2015. Мова та національна безпека – зв'язок очевидний. [онлайн] Доступно: < <https://www.radiosvoboda.org/a/27077350.html>> [Дата звернення 16 травня 2024].
- Radiosvoboda, 2019. ЦВК: явка на парламентських виборах склала 49,84%. [онлайн] Доступно: <<https://www.radiosvoboda.org/a/news-vyboru-yavka-20-00/30067814.html>> [Дата звернення 16 травня 2024].
- Razumkov.org, 2011. Думка громадян України про ситуацію в країні, оцінки діяльності влади, електоральні орієнтації. Підсумки 2011 року. Результати соціологічного дослідження. [онлайн] Доступно: <http://razumkov.org.ua/upload/press_release1112.doc> [Дата звернення 16 травня 2024].
- Razumkov.org, 2019. Політична освіта в Україні: стан і перспективи удосконалення. [онлайн] Доступно: <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Politychna_osvita.pdf> [Дата звернення 16 травня 2024].
- Razumkov.org, 2021. Довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян України (липень–серпень 2021р.). [онлайн] Доступно: <<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-instytutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy>> [Дата звернення 16 травня 2024].
- Razumkov.org, 2022a. Політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії. Дослідження Разумков центр жовтень 2022. [онлайн] Доступно: <https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD189-190_2022_ukr.pdf> [Дата звернення 16 травня 2024].
- Razumkov.org, 2022b. Як російська військова агресія змінила політичну ідентичність українців. [онлайн] Доступно: < https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD189-190_2022_ukr.pdf> [Дата звернення 16 травня 2024].
- Razumkov.org, 2023. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (лютий–березень 2023р.). [онлайн] Доступно: <<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-liutyi-berezen-2023r>> [Дата звернення 16 травня 2024].
- Zolkina, M., 2020. The shift and trends in Ukrainians' self-perception and foreign priorities at the time of Russia-Ukraine conflict. *Ukraine and Its Regions: Societal Trends and Policy Implications*. FIIA Report, 62, 21 p.
- 5.ua, 2022. Після нападу РФ третина російськомовних українців вирішила перейти на українську – опитування. [онлайн] Доступно: <<https://www.5.ua/suspilstvo/pislia-napadu-rf-tretyna-rosiiskomovnykh-ukraintsiv-vyrishyla-pereity-na-ukrainsku-opytuvannia-272462.html>> [Дата звернення 16 травня 2024].

References

- Dif.org, 2015. 70% ukraintsiv tak chy inakshe tsikavliatsia politykoiu, ponad 12% "zanureni v nei z holovoju", i tilky 17% hromadian polityka zovsim ne tsikavyt. [online] Available at: <<https://dif.org.ua/article/70-ukraintsiv-tak-chi-inakshe-tsikavlyatsya-politikoyu-ponad-12-zanureni-v-nei-z-golovoyu-i-tilki-17-gromadyan-politika-zovsim-ne-tsikavit>> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).
- Dif.org, 2019. Hromadianske suspilstvo sohodni: dovira – vysoka, aktyvizmu – pomenshalo, ale aktyvni staly shche aktyvnishymy. [online] Available at: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-sogodni-dovira-visoka-aktivizmu-pomenshalo_2> [Accessed 16 May 2024].(in Ukrainian).

- Dif.org, 2021. Shcho perezhlyly Ukraina ta svit u 2020 rotsi y choho nam chekaty 2021-ho: politychni y ekonomichni prohnozy. [online] Available at: <https://dif.org.ua/article/shcho-perezhili-ukraina-ta-svit-u-2020-rotsi-y-chogo-nam-chehati-2021-go-politichni-y-ekonomichni-prognozi#_Toc59385790> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).
- Dif.org, 2022. Mediaspozhyvannia v Ukraini: zmina mediapotreb ta prohrash rosiiskoi propahandy. [online] Available at: <<https://dif.org.ua/article/mediaspozhyvannya-v-ukraini-zmina-mediapotreb-ta-progrash-rosiyskoi-propagandi>> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).
- Dontsov, 2016. Identychnist hromadian ukrainy v novykh umovakh: stan, tendentsii, rehionalni osoblyvosti. [online] Available at: <<http://dontsov-nic.com.ua/wp-content/uploads/2016/07/Identi-2016.pdf>> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).
- ESS, 2022. The measurement of socio-political orientations. [online] Available at: <https://www.europeansocialsurvey.org/sites/default/files/2023-06/ESS_core_questionnaire_socio_political_ori.pdf> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).
- Holovakha, Ie., Kostenko, N., Makeev, S., 2014. Obshchestvo bez doveryia. Kyiv: Ynstytut sotsyolohyy NAN Ukrainy, 135 p. (in Ukrainian).
- Holovakha, Ie. ta Panina, N., 2008. Ukrainske suspilsto 1992–2008: sotsiolohichnyi monitorynh. Kyiv, 95 p. (in Ukrainian).
- Horodenko, L. M., 2014. Politychna kultura: do vyznachennia poniat. Ukrainske zhurnalistykoznavstvo, 15, p. 19-25. (in Ukrainian).
- Kymlichka, V., 2001. Liberalizm i prava menshyn. Perekl. anhl. movoiu R. Tkachuk. Kharkiv : Tsentri osvity. initsiatyv, 176 p. (in Ukrainian).
- Khylko, M., 2007. Politychna kultura naseleння Ukraїny: analiz rozvytku hromadianskykh yakosteŭ. Politychnyi menedzhment, 1, p. 115-126. (in Ukrainian).
- Panina, N., 2004. Ukraїnske suspilstvo 1994-2004: sotsiolohichnyŭ monitorynh. K.: Zapovit, 64 p. (in Ukrainian).
- Radiosvoboda, 2015. Mov a ta natsionalna bezpeka – zviazok ochevydnyi. [online] Available at: <<https://www.radiosvoboda.org/a/27077350.html>> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).
- Radiosvoboda, 2019. TsVK: yavka na parlamentskykh vyborakh sklala 49,84%. [online] Available at: <<https://www.radiosvoboda.org/a/news-vybory-yavka-20-00/30067814.html>> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).
- Razumkov.org, 2011. Dumka hromadian Ukrainy pro sytuatsiiu v kraini, otsinky diialnosti vlady, elektoralni oriientatsii. Pidsumky 2011 roku. Rezultaty sotsiolohichnoho doslidzhennia. [online] Available at: <http://razumkov.org.ua/upload/press_release1112.doc> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).
- Razumkov.org, 2019. Politychna osvita v ukraini: stan i perspektyvy udoskonalennia. [online] Available at: <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Politychna_osvita.pdf> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).
- Razumkov.org, 2021. Dovira do instytutiv suspilstva ta politykiv, elektoralni oriientatsii hromadian Ukrainy (lypen–serpen 2021r.). [online] Available at: <<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-instytutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-oriientatsii-gromadian-ukrainy>> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).

- Razumkov.org, 2022a. Polityko-ideolohichni oriientsiï hromadian ukraïny v umovakh rosiïskoi ahresii. Doslidzhennia Razumkov tsentr zhovten 2022. [online] Available at: <https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD189-190_2022_ukr.pdf> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).
- Razumkov.org, 2022b. Yak rosiiska viiskova ahresiia zminyła politychnu identychnist ukraïntsiiv. [online] Available at: <https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD189-190_2022_ukr.pdf> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).
- Razumkov.org, 2023. Otsinka hromadianamy sytuatsii v kraini ta dii vlady, dovira do sotsialnykh instytutiv (liutyi–berezen 2023r.). [online] Available at: <<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-liutyi-berezen-2023r>> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).
- Rostetska, S., 2016. Poniattia ta struktura rehionalnoi identychnosti v suchasnomu politychnomu protsesi. Panorama politolohichnykh studii: Naukovyi visnyk Rivnenskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu, 15, 152 p. (in Ukrainian).
- Rudakevych, O.M., 2010. Kontseptualni pohliady H. Almonda na politychnu kulturu natsii. Nova paradyhma. Vyp. 96. Kyiv, p. 116-125. (in Ukrainian).
- Sliusarevskiy M., red. 2009. Ukraina peredyborna: elektoralni namiry, politychni komunikatsii, hromadsko-politychna zaluchenist. Kyiv, p. 66. (in Ukrainian).
- Tochytskyi, M., 2020. Politychna kultura suspilstva v umovakh «hibrydnoho» politychnoho rezhymu: struktura ta funktsii. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova, 29, p. 21-29. (in Ukrainian).
- Vorona, V. ta Shulha M., 2013. Ukrainske suspilstvo 1992–2013. Stan ta dynamika zmin. Sotsiolohichni monitorynh. K. : Instytut sotsiolohii NAN Ukraïny, 566 s. (in Ukrainian).
- Zolkina, M., 2020. The shift and trends in Ukrainians' self-perception and foreign priorities at the time of Russia-Ukraine conflict. *Ukraine and Its Regions: Societal Trends and Policy Implications*. FIIA Report, 62, 21 p.
- 5.ua, 2022. Pislia napadu rf tretyna rosiiskomovnykh ukraïntsiiv vyrishyla pereity na ukrainsku – opytuvannia. [online] Available at: <<https://www.5.ua/suspilstvo/pislia-napadu-rf-tretyna-rosiiskomovnykh-ukraïntsiiv-vyrishyla-pereity-na-ukrainsku-opytuvannia-272462.html>> [Accessed 16 May 2024]. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 21.05.2024.

Z. O. Osipova

TRANSFORMATION OF THE POLITICAL CULTURE OF UKRAINIAN CITIZENS DURING RUSSIA'S HYBRID AGGRESSION

This article examines the transformation of the political culture of Ukrainian citizens during Russia's hybrid aggression. The author analyzes various components of political culture, including political awareness and competence, level of satisfaction and degree of political trust, political activity and engagement, political efficacy and readiness for social protest, as well as identity and national self-identification.

The analysis is based on data from sociological studies conducted from 1991 to 2022, with a particular focus on the period after the start of the full-scale Russian invasion. The

article employs a diachronic comparative analysis to track changes in these components over time.

The author notes that while political interest among Ukrainians has remained high, political competence and awareness have not seen significant improvements. Citizens' trust in political institutions has fluctuated, with spikes occurring after elections and the Euromaidan protests, but generally remaining low.

Regarding political efficacy and readiness for protest, the study finds that most Ukrainians have traditionally favored legal, non-aggressive forms of protest, such as petition signing and lawful demonstrations. However, the belief in their ability to influence political processes has remained low.

In terms of political activity and engagement, the author highlights that while voter turnout in elections has been high, participation in civic organizations and political parties has been relatively low. The article pays particular attention to the changes in identity and national self-identification, noting a significant consolidation of Ukrainian national identity and a shift towards a European geopolitical orientation after the full-scale Russian invasion. The author argues that the war has contributed to the formation of a political (civic) nation and the overcoming of the identity crisis.

Overall, the article concludes that while the political culture of Ukrainian society has undergone significant transformations in terms of identity and socio-political orientations, levels of political awareness, competence, and efficacy have not seen substantial improvements. The author cautions that the current consolidation of society may be unstable and subject to new divisions related to human losses, migration, and economic hardship.

Keywords: *political culture, hybrid aggression, political awareness, political competence, political activity, civic engagement, national identity.*